

Sőt még inkább: adódni." A szerep átadása ez, némely korábbi írások szerepétől való megválás is, mondhatni talán: napjaink költészetének tengely-helyzetére való találás; Az „ez egy megteremtett KÍVÜL./ Csendet kellett teremtenem. Némi nyugalmat,/meleget, még mielőtt testem kihűl" tárgyilagossága, és így függetlensége.

És ez téríthet vissza az élmény által szigorúan mért egynegyednyire, a sarkcsillag-állandóságú eldönthetlenségekhez, az ilyen értelemben vett mozdulatlanág örökös mozgásához és változásához, amikor a „mintha az emlék lenne a kezdet és nem az *éppen* pillanat, nem az órákon most futva körbejáró másodpercmutatótú '*jelenje*'..." a cselekmény olyan versben, mint amilyen a *Minden fénykép régi* (Dobai Péter) címűben, vagy a *Pompejiben* (ugyanő), ahol a „Fényképek: kétezer éves papírdarabok... Mari rohan felém...!!! – hol? mikor? Pompeji fórumán át? Régen? Vagy 'csak' most:/ a fényképen, amit a kezemben tartok és nézem vagy Pompeji/elégett fórumán *tartottam és néztem?* Pár kifejezés a pillanatra,/ az időre, íme: *Olykor-soha/gyakran-soha/időben-észrevett-soha:* /ami, igen, ami tulajdonképpen a kép – / „... És folytatódik még pár kifejezés, nem a pillanatra, hanem „A kapcsolatok Anton Pavlovics/ a tragédia felé botorkálnak.../ ...s megadóan beletörődöm én is/ folyamatos betöltése a térnek/ talán csak az a nyelv és semmi más/ melyen a teremtés velünk beszélget” – mondja a *Megbeszélés Csehovval* (Rába György); a talánok, a lehetetlenség szakadatlan megvalósítása, az egzisztencia teljes asszimetriájának kivihetetlen szimmetrizálása, mint alapvető élet-tény és -tevékenység is egyúttal; a *Fűgában* és a *Kánonban* (Beney Zsuzsa) szintén ez; „...Maradni./Istennel élni. Remélni. A rémek/közt élni. Nem lemondani./Nem mondani igent, bárha az álom/templomába vonszolnak eksüvőre//éji erdőben. Nem aludni el/csipkebokorbozótban. Nem remélni/hogy álomban hagy el. Ettől se félni./Nem hallgatni. Csak szavakkal beszélni." A köz-hely szótlanságában.

Szép versek 1992, Magvető

KESZTHELYI REZSŐ

Sematizmuska

A sztálinizmus gyermekirodalmáról

Úgy állítom meg a múltó időt, mint a pergő filmkockákat. Mesterségesen ugyan, de nem akárhol. Fordulópontok táján: az 1948-as évnél – és 1953-ban. E két esztendő ifjúsági regényei jelentik vizsgálódásom tárgyát. (1) Azok a bizonyos „évek” még a nyelvi megnyilatkozások szintjén is ott rejtőznek. A művek valóságsszintje és értékvilága pedig látványos lenyomata az eltűnt időnek. De más okból is fontosak az esztendők: A gyermek-kultúra is az éppen érvényesülő kultúramodell kereteiben létezik. Őrizheti a szuverenitás elemeit, lehet szájalmasan alárendelt, és bizonyos mozgástérben élvezhet autonómiát. És esztendőről esztendőre mindez áthangolódhat!

Miután a kiadás événél általában „idősebbek” a könyvek (bár akkoriban nem sokkal és nem mindig), a regényvilágok inkább arról tudósítanak, ami a fordulattal véget ért. Feltehetően kevésbé jelzik, mi az a „más”, ami jön. Legfeljebb úgy sejtetik, ahogy 1988/89 fordulópont voltát sejtették a 80-as évek derekán: „Talán innen számolják majd néhány évtized, netán fél évszázad múlva utódaink egy kor szakaszváltását. Amiről persze ők tudják majd, merre vezetett” – írta *Sándor Iván*. (Leperegnek a nyolcvanas évek. Magvető, 1988. 32. p.)

Miénk az ország! Majd a gyerekek!

1948 fordulópont jellege a vártnál is jobban érzékelhető a kamaszok könyveiben. Tudjuk, a fordulat már 1947-ben kezdődött, és 1948 nyarára befejeződött. Így az esztendő

könyvtermése – születési idejét tekintve – valójában a fordulat „évének” szülötte. Őrzi egy eleven, civil társadalom létélményeit. Egy olyan világot, amelyben lázasan, sietve változott minden – miként az a szerencsés népeknél a polgári átalakulásban már réges-rég megtörtént. Mindennek persze ott van a kamasz világban teremtett mása. Gyermeki élményeket rögzítenek, tárolnak a regényvilágok. Csakhogy a gyermekkoruknak nincs külön szigete. Szerepjátékaiban a kamasz felnőtt szerepeket próbálgat. *Orbán Miklós* bandaregényében (Kacor, Szív Kiadó, 1948) például így: „Mi a véleményed az osztály politikai életéről?” – kérdezi komolykodva. Felrajzolják a táblára osztálynyi városállamuk politikai térképét, latolgatják a hovatartozásokat, bírálják a polgármestert, mérlegelik a választásokat, és pártok ütköznek egymással a tornatermi párbaj során. Komolyan, játékosan, mulatságosan. Megfogalmazzák, hogy az a rendes gyerek, akinek rendben van a lelke, a feje, a szíve, aki „koalícióban él a szüleivel, az iskolával, a hittanárral és különösen más katolikus gyerekekkel...” – *Hajnal Anna* bizonyíthatóan a tárgyévben írt regényében (Előre! Kis úttörők–nagy köztársasága, Új Idők, 1948) pedig a regényidő se mutat egyebet, minthogy a történelmi események elrekesztődésének évében vagyunk. És a gyerekvilág is éberségi kampányba kezd a regények teremtett világában.

A gyermekkönyvek tanúsága szerint a gyermekkultúra ez időben még nem a senki földje, hanem mindenkié. Sokféle törekvésnek, jelenségnek van egyidőben mozgástere. Ez a gyermekkultúra még nem tagadja meg a múltat. Sőt: a folyamatosság érzését keltve őrzi. Sokféleképpen. Például Mackó úr, alias Dörmögő Dömötör újra útnak indul. *Gergely Márta* keltette életre a hajdani meseregénybeli ténsurat, aki már „Mackó bácsi”, és nem a birtokát tartja szemmel, nem a máramarosi hegyekben barangol, hanem felvonul május elsején. (Zebulonból mackó lesz, Új Idők, 1948) A gyerekek mesehősei között ott van Dugó Dani, a lányregényhősnők között Cilike hosszú és rövid ruhában. Azaz változatlanul megjelennek a két világháború közötti időszak sikeres írói. Aztán némelyiküknek évtizedek jutnak a hallgatásból. *Altay Margit* 1972-ig, *Kosáryné Réz Lola* 1984-ig élt, *Szili Leontin* 1987-ben halt meg. Idejükből futotta volna tán a megújulásra is. – A folyamatosság, az újrakiadások, a sokszínűség záloga (művészi és világnézeti szempontból egyaránt), hogy akkoriban létezik még Athenaeum, Dante, Franklin, Révai, Korda, Szív, nagy és kis kiadók egész sora, amelyek szerzőikhez, könyveikhez, saját arculatukhoz lényegében „holtig” hívek. Bizonyára rivalizáltak, de egy kétségtelen politikai és vallási türelem jegyében éltek egymás mellett.

De egyre-másra megjelennek a másság elemei is. Hol az értékvilág, hol a tematika átváltozását sejtetik. *Palotai Boris* regénye (Julika tizenhat éves, Athenaeum, 1948) a tradicionális lányregények ezerféle kellékét őrzi: a szeleburdiságtól, makrancosságtól a párnaharcig. De ennek a Julikának már az a szívbeli álma, hogy gyári napközit vezessen. Bölcsődét látva így ámul: „modern meseország”. Akadémiát végzett barátnője munkásnő lesz. („... ha köztük élek, velük dolgozom – mondja –, jobban átérzem a bajaikat”). Nem kreatív értékeket akarok lebecsülni; részvétet, szánalmat, segíteni akarást semmibe venni. Csak számon tartom, hogy abban az időben vagyunk, amikor a legalapvetőbb emberi értékek egyikének csupán a kétkezi munkát számítják. Félreértés, tévedés, baj származott belőle elég. Szenvedünk tőle még ma is. – Egy hajdani félreértésre hadd idézzek példát *Osvát Zsuzsa* történelmi regényéből (Kossuth Lajos bankója, Szikra, 1948). A bányászakadémista főhős a szabadságharc bukása után nyomdászinasnak áll, mert „a világszabadságot majd a dolgozó nép fogja kivívni. Én is szeretnék dolgozó lenni...” – mondja. (Kiemelés tőlem K. G.) – Már egy mitologikusan áthangolt, átszínezett világ eseményeként jelenik meg a „felszabadulás”, amelyet – tudjuk ma már – maguk a „felszabadítók” is csak bevételnek, elfoglalásnak nevezték. Az orosz katona egyenesen a népmesék hőse. A főhős „egy cseppet se lepődött volna meg – olvassuk *Hárs László* Majd a gyerekek című tetralógiájának egyik darabjában –, ha felfedezi, hogy három kezük vagy két szívük van, vagy azt, hogy hátul is van szemük, és olyan erősek, hogy fél karral képesek ledönteni egy házat.” (Igazán gyerekjáték, Dante, 1948) – Születőfélben a séma: a németek rosszak, az oroszok jók. De még nincs kész a későbbi klisé, miszerint a felszabadítók „minden gyereknek kenyeret és cukrot adtak, felkaptak és megcsókoltak minket...” (A Rákosi-zászlóért, 1952) És az 1948-as év gyermekkönyveiben még nem vagyunk fasiszta nép. A zsidó szó még nem tabu. „... betértünk a zsidóhoz egy pofa pálinkára” – mondják *Urbán Ernő* elbeszélésében. (Mindentudó kicsi könyv, Szikra, 1948) Még nem

üresen kongó szólam a *szabadság*. A szimbóluma 1848/49. – A „miért lehet mindennek fölött jó a szabadság?” – gondolat jegyében született *Tersánszky* állatregénye, az Egy szarvasgím története (Révai, 1948). Bizony sokkal többről van szó a könyvben, mint egy csodagím kalandos sorsáról. Ez a furfangosan sok szólamú könyv tulajdonképpen a szabadság és az élet esélyeit latolgatja: Vajon a korlátokat szemmel tartva nem vagyunk-e szabadabbak? Alighanem akkortájt már jól teszi az író, hogy egy szarvasgím szájába adja a szót: „Kimondom nyíltan, a vezérgím egy széllel bélelt alak. Sőt, ez nem volna baj, de menthetetlenül ostoba. Kár azt feszegetni, hogy az ősi szarvashagyományok jegyében cselekszik sorozatos marhaságokat.”

Az 1948-as fordulat végeredményeként zászlót bontott a honi sztálinizmus. Tulajdonképpen már *Hárs László* 1947-ben írt könyvében (Igazán gyerekjáték) is ott van az éberség-gondolat. A gyerekhősök háborús bűnöst tartanak fogva. Miközben nyomoznak, így társalognak: „Mondd, tulajdonképpen miért figyelünk mi itt? – *Mert kell!* – mondta Gabi. – Mondd, és mit figyelünk? – *Mindent!*” (Kiemelés tőlem K. G.) *Hárs László* humora és eleven gyermekábrázolása azonban feledtetni tudja ezt. *Orbán Miklós* regényének (Kacor) álombeli képsoraiban talán a koncepciós perek motívumai is benne rejtőznek már. Hőse egyformán retteg a kőpadtól és a feléje sugárzó császári kegytől. – Osvát Zsuzsa már említett történelmi regényében a fordulatra spekuláló is megszólal: „Én nem csak azt látom most előre, hogy Kossuth Lajos hamarosan hozzám fog fordulni, azt is látom, hogy *azután* mi lesz, és hogy *akkor* mit kell majd tennem az *azután* érdekében.” (Kiemelés tőlem K. G.)

A költő, műfordító *Hajnal Anna* ifjúsági regénye (Előre! Kis úttörők nagy köztársasága) már az „*azután*” könyve, bár nem a regény első lapjaitól. – Az 1947-es tiszai árvíz képei megrendítőek. A befogadó részvétét fokozza, hogy akik ellen a természet karácsonykor támad, amúgy is vesztese az életnek. A „Don-kanyar” özvegyei, árvái menekülnek. De attól kezdve, hogy az árvizes gyerekek Pestre kerülnek, hitelét veszti a regénybeli világ. Az eleven élet képeit felváltja a lecke, és sötét éveket sejtet közeledni az olvasóval. – Születőfélben van a hamis *aranykor-mítosz* (Úttörőnek lenni pedig annyit jelent, hogy úttörői ők egy szebb, jobb, boldogabb országnak, amelyben *csak becsületes, jóakarátú emberek élnek majd, akik egymásért dolgoznak...*) (Kiemelés tőlem K. G.), és születőfélben van a háborús hisztéria. („Milyen gyönyörű lehet az az Amerika!” – sóhajt egy kislány. „... becsületes ember még hallgatni is nehezen hallgatja az ilyet” – fojtják belé a szót.) Akkortájt már amúgy istenigazában megkezdődik az *éberség-kampány*. Az úttörővasutat építő kiskamaszok két rongyos, kenyérért könyörgő csavargóban percek alatt felismerik a körözött SS-gyilkosokat. Nő az éberség, fogy a bizalom. A személyiségértékek eltűnnek, devalválódnak. Még az anyai szereteten is csorba esik. Amikor az árvizes gyerekek anyái Pestre látogatnak, fél esztendei távollét után nem a gyereket keresik sietve, hanem gyárat, üzemet, bölcsődéket látogatnak. Megfordulnak Csepelen, gyönyörködnek a parlament épületében és a kirakatokban. A gyerekek pedig mindeneke előtt úttörők, és csak ezután fiai, lányai, testvérei, barátai valakinek. Rajongásuk tárgya: az úttörővasút: Nagy barátjuk pedig „Gerő pajtás”. – Mégsem egészen az „*azután*” könyve *Hajnal Anna* regénye! „Rákosi pajtás” neve csak a 99. oldalon bukkan fel – és csak egyetlenegyszer. A regény kordokumentumként őriz egy tényt, amelyről a szociológus *Hegedűs András* így írt *A történelem és a hatalom ígézetében* című könyvében: *Gerő Ernő* „egyértelműen deklarálta, hogy nem ő, hanem Rákosi a magyar párt első embere. De azért mindig megmaradt kettőjük hatalmi helyzetében bizonyos tisztázatlanság, és a második ember sok vonatkozásban elsőként szerepelt.” (Kossuth Kiadó, 1988. 100.p.) 1948 derekán egy kamaszkönyv erről is tanúskodik.

„A hazáért, Rákosi elvtársért! Előre!”

Az *Őrségen* (1953) című regényben már a 15. oldalon Rákosi pajtás mosolygós képe néz ránk a falról. A *Rákosi zászlóért* (1953) című műben pedig a kamasz hős szobája falára akasztván egy ilyen képet, így szól osztálytársához: „Te is így szereted nézni az ő arcképét?” És szorongva faggatja a másikat. „... a nagynénéd nem szereti? – kérdezte Zsófi tágra meresztett szemmel, és nem tudta kimondani a drága nevet.” A regényidő „történelmi”. Az előszó így nevezi az 1952-es évet, mert „ekkor ünnepeltük apánknak,

vezérünknek, Rákosi elvtársnak hatvanadik születésnapját". Ugyanezen évben a párt nevében *Farkas Mihály* így summázta az ifjúságpolitika tennivalóit: „Úgy kell pártunknak...nevelnie a magyar ifjúságot, hogy rá nagy pártunk minden körülmények között biztosan építhessen, hogy a magyar ifjúság elnyerje azt a megtisztelő címet, hogy *népünk szeretett vezérének, Rákosi elvtársnak az ifjúsága.*” (Társadalmi Szemle, 1952. 6-7. sz. 542. p. Kiemelés tőlem, K. G.)

Szó, ami szó, megtörtént a *glorifikáció*. Ezekben a kamaszkönyvekben Rákosi alakjában testesül meg a párt *mindenható* és *mindentudó* volta is. Mintha isten rejtőzködne benne. „Mit szólna Rákosi elvtárs, ha megtudná, hogy a Hámán Kató-raj nem birkózott meg becsületesen a tanulással...?” – rettegnek a kamaszhősök, mert „isten” szeme mindent lát. (A Rákosi-zászlóért) Ő az eszmény és a mérték. A regénybeli gyerekek vágya: hozzá hasonlatosnak lenni. „Én is meg fogom tanulni olyan jól az orosz nyelvet, mint ő, gondolta Zsófi, és mosoly ült az arcán. – Én is olvasom majd a Pravdát.” (uo.) – A „mi végre vagyunk a világon?” – kérdésre az ötvenes évek íratlan kiskatéjában bizony olyasféle a válasz, mint a vallásos hitek katekizmusában: Azért vagyunk a világon, hogy *Őt* szeressük, tiszteljük, szolgáljuk, csak érte éljünk. (Gyakorta írták nagybetűvel a neve helyett álló névmást. A regényvilágokban mindent áthat ez a gondolat. Még nyelvtant is *érte, miattatanul* a diák. „... nem is ember, aki nem beszél hibátlanul édes anyanyelvén, hiszen az a mi drága Rákosi elvtársunknak egy levelet se tudna megírni” – mondják az Őrségen című regény gyerekhősei. A *róla* szóló ismeret a tudás csúcса: „Ismerjük a Dózsa-forradalmat, a szabadságharcot, a Szovjetunió harcait... és Rákosi elvtárs életét” – állapítják meg elégedetten. (A Rákosi-zászlóért)

Sajátos „tízparancsolat” is kiolvasható ezekből a regényekből: Légy a párthoz és Rákosi pajtáshoz méltó úttörő! Jó tanulással erősítsd a munkásosztály hatalmát! (A regényhős jelesekkel harcol a kohókért, öntödékért L.: Sztálinvárosi gyerekek, 1953) Légy hű a Szovjetunióhoz! Példaképed: az Ifjú Gárda, Oleg Kosevoj, Timur és csapata. Küldetéssel születél, az életed bármikor áldozatul is kérhetik. (Lánykérésre a korabeli, regénybeli válasz: „Nem, ... mi még nem érünk rá erre... Mi csak akkor törődhetünk a saját érzéseinkkel, életünkkel, ha körülöttünk elébb elvégeztünk minden munkát.” Hajdú Klári, 1953) Légy éber! „Gyűjtsd a vasat és a fémet, ezzel is a békét véded!” (Szinte kötelező cselekménymotívum a kor regényeiben.) Hidd, hogy közel az aranykor, s hogy a hitünkön kívül nincs más igaz hit! – Van jelszava is a gyerekvilágnak: „A hazáért, Rákosi elvtársért! Előre!” Ami igaz, igaz, nem maga találta ki. – Mindez alárendelődést követelt. Gondolkodás helyett hitet. A világnézet és az ideológia primátusa akkoriban mindent meghatároz. A kamaszok irodalmában a politika felemészti az értékeket, a gyermekséget, a kalandot. A könyvekben nagyobb a hatalma, mint a valóságban. Szánandók a gyerekhősök, és senki se irigyli utólag se az író, se az olvasót. (Gyermekkorom emlékei szerint ezek a könyvek *Jókai* és *Verne* malmára hajtották a vizet. És *Tutsek Anna* Cilikéjét is előkerítettük nagyanyáink könyvespolcáról.)

Az 1953-as év regényhőseinek többnyire se arca, se hangja, csak neve van. Azt is könnyen felejtjük, hiszen a gyerek is, a felnőtt is a „pajtás” névre hallgat akkoriban. S ha megszólalnak a gyerekefigurák, kiszámítható klisé-mondataik vannak. – Az ismerkedés kötelező fordulata például: „Úttörő vagy?” Vagy: „Te benne vagy a DISZ-ben?” Ráadásul ezek a gyerekhősök küllemre is egyformák. Reggel, délben, este, hétfőn és vasárnap, a réten és az iskolában piros nyakkendőt és fehér inget hord valahány. Az Emberrablók (1953) című regényből való a példám: „Négy piros nyakkendős úttörő halad a Tisza partján. Az egyik pajtás hirtelen megtorpan.. Pajtások, gyertek csak ide!” – A regény hősei kéme, határsértők, szabotázsakciók elkövetői után nyomoznak. Mindez szinte szóról szóra úgy történik, ahogy *George Orwell* a maga szatirikus regényében néhány évvel korábban megálmodta. – „Áruló vagy! – üvöltötte a fiú. – Gondolatbűnöző vagy!... Kém vagy! Lelőlek, elgázosítalak, sóbányába küldelek!” – idézzük gyerekefiguráit, akik beállhatnának a mi hajdani regényeink hősei közé. (Orwell: 1984) A nyomozó szerepkörét a mi regényeinkben természetesen az ÁVH-s játssza, de a gyerekek a nyomravezetők. Övék a babér. S ha egy lányka szíve szerelméhez zsémbeskedve így szól: „Rettenetes ez a te örökös éberséged”, ezt bizony dicséretnek kell hallanunk. (Emberrablók) Van olyan gyermekkönyvünk, amelyben maga a szülő küldi gyermekét, hogy önmaga vétkét

jelentse: „Te is jelented... A te dolgodat is kivizsgálják.” (Sztálinvárosi gyerekek) Ettől bizony nem esik messze az Orwell-regény hátborzongató jelenete: „Ki jelentett fel? – kérdezte Winston. – Akislányom – felelte Persons fájdalmas büszkeséggel... Ez azt mutatja, hogy megfelelő szellemben neveltem.” – De vajon eredetileg ironikus felhangok nélkül való volt, ahogy *Palotai Boris* idézett regényének kiskamaszai egy szabotázsakció hírért fogadják? Vagy csak ma érzékelem így? „Az osztályban izgatott fészkelődés támadt – olvassuk. – Sziszegő, morgó, felháborodott hangok hallatszottak, egyesek kétmarokra fogták a vonalzót, mások táskájukat ragadták meg, mintha azzal, ami éppen a kezük-ügyébe kerül, akarnának nekirontani.” Ha tévednék, magát az elbeszélőt ironizálná a szöveg. De szívem szerint inkább úgy vélem, a regény szövegében nyomon követhető, ahogy egy életbölcsessel, gyermekismerettel és derűvel megáldott író hol aláveti magát korparancsoknak, hol meg ösztönösen kibújik alóluk. Ilyenkor az ironia és a humor a kollaboránsai. Teljes komolysággal fog az aranykor-mítosz teremtésébe: „Vasba öltözik a föld, ahol sár volt azelőtt.” Aztán kiszól a sorok közül: kohók épülnek, de nincs iskola-kréta. Később egy másik hangulati szférába emeli a mítoszt: „Olyan házakat emelnek... ő meséli, a sógorom... csupa egy merő üveg. Még a tyúkólak is üvegből lesznek.” Akár meg is toldhatjuk egy mesebeli fordulattal: „Aki nem hiszi, járjon utána!” Itt már a mesebeli bőség birodalmában vagyunk. *Tersánszky* örökké termő fája alatt. És gyanakvás támad bennünk. Lehet, hogy Misi Mókus csodafája sem más, mint az aranykor-mítosz paródiája? (Misi Mókus kalandjai, 1953). Palotai Boris nézőpontváltásokkal is igazodik a korhoz. Egy-egy pillanatra megengedi magának és az olvasónak, hogy másképp lásson, másképp gondolkodjon. A sztálinvárosi gyerekek között akad egy csapatnyi, akik nem adják meg magukat. Nem mondanak le se a gyermekségükről, se a kalandjaikról, se a szigetükről. A legöntudatosabb kis sztálinvárosi egy önfeledt percében rájuk csodálkozik: „... elnézte Katit, aki hol a kacsákat, hol a kisorákát dajkálta. Kicsit irigyelte is, amiért itt tölti a nap jó részét, ebben a susogó csupalomb világban, ahol madarak, virágok, gyíkok vesznek körül, s ahol bibic nélkül nem lehet élni.” De sikerül legyőznie önmagát: „A fákat sajnálod, amikor kikötőt kell építenünk!... Hogyan rakjuk ki a komlói szenet? A vasműnek szén kell, nem madárfészek! Bibiccel fűtsük a kohót?” Bizony nem csoda, hogy a regényből készített sikeres film hőse a kioktatott csapatvezér lett. (Én és a nagyapám) Neki belső történetei, hangja, arca is van, akárcsak Thury Zsuzsa hősének *A francia kislány* (1953) című lányregényben. Ez a könyv se tagadhatná le a születési évét, de mégiscsak megérte a sokadik kiadást, mert nem csak sematikus klisékből rakta össze világát az író. Itt-ott persze belekeveredtek a könyvbe. Többnyire leckeként, amelyet egyetlen mondatba sűrítve mástól idézek: „Az övük volt minden föld, minden gyár, minden ház, minden pénz.” (Orwell: 1984)

A korra jellemző *alaphelyzetek* és *alaptörténetek* úgy vándorolnak könyvről könyvre, mint általában az irodalmi kultúrák visszatérő és állandó elemei szoktak. Az ötvenes évek motívumai, mítoszai, kulcsszavai: úttörővasút-építés, fémgyűjtés, faliújság-készítés, munka a Micsurin-kertben, a rizs- és gyapotföldeken, munkaverseny, újítás, bírálat és önbírálat, harc az ellenséggel stb. *Még az álmoknak is klisé-rajzolatuk van.* Hogy mi szeretne lenni 1953-ban egy regénybeli lányka? Gépész-átképzős, hegesztő, esztergályos, tetőgerendákat emelgető ács, téglát talicskázó „erőművész”, traktorista, repülő. Az álmok álma például óránként 40 kg gyapotot szedni. Valahogy úgy szeretnék legyőzni a nehézségeket, mint Tanya Szibériában. (L.: Azsajev: Távolszék Moszkvától) Hova tűnt a két világháború közötti időszak lányregény-ábrándja! *A házasság* és *a család* már nem biztonságos és boldog rév. Nem vágyálomkép. Az anyáskodó, otthonteremtő nőkről így vélekednek: „... nem csinálnak semmit. Csak az egy vagy két gyermeküket abajgatják egész nap ... miattuk nem tud kifejlődni az üzemi konyha.” (Hajdú Klári) Egyikükről, aki mégiscsak megérte az idők szavát, bizakodva mondják: „... olyan traktorista lesz belőle, mint a virág.” – Az azonban bizonyos, hogy legalább annyira *aszexuálisak* ezek a könyvek, mint a legfehérebb lányregény a századelőn. Pl.: A regény utolsó fejezetében végre hazakíséri főhősünk a leányt, ki köré kezdettől ábrándokat sző: „Jöjjön, Rózsi! – szól ... ne menjen egyedül ilyen késő éjszaka ... és különben is azt a sztálinvárosi turbót kell megbeszelnünk.” (Péntek Mihály 1955-öt ír. 1953) – Az az író, aki a *Lakodalom, Keresztelő, Bölcső* (1942-43) című trilógiájában (a filmváltozat címe: *Talpalatnyi föld*) életre tudta kelteni Góz

Jóska és Juhos Marika harmatosan szépséges emberi érzéseit, tíz év múltán ilyen szavakat ad traktorista hősnője szájába: „Huszzonegy éves vagyok, de az anyámon kívül engem még nem csókolt meg senki... Csókolózni a bolond is tud.” (Hajdú Klári) A szerelmet könnyű szívvel illik feláldozni ezekben a regényvilágokban. „Felsőhajtott, mint aki nagy tehertől szabadult” – olvassuk a Gyapotszűret (1953) Katalinjáról. – S mivé lesz a barátság a klisék rajzolata szerint? Csak az lehet igazi barát, aki meg meri bírálni barátját” – szól a szentencia. „Barátság-e az gyerekek, ha valaki odaadja barátjának a leckéjét, hogy lemásolhassa? Ha súg neki? Puskát készít számára? Nem ...Gondoljatok, pajtások Lenin és Sztálin nagy barátságára! Gondoljatok az Ifjú Gárda tagjainak igaz barátságára. Vagy Petőfire és Arany Jánosra.” (Őrségen) A regény íróját meg-megkísérti az igazi gyermek-valóság, az igazi kamaszbarátság és az igazi kaland is. Az imént említett regény hősei például a barátságok barátságát és a kalandok kalandját élik a könyv első lapjain az *Egri csillagok* jeleneteit játszva. De a 7. oldalon Tito-bérencek tűnnek fel. Ettől kezdve oda a gyermekség, oda a derű. – Miért is csodálkoznánk? Az író se másutt, mint az utasítások légkörében élt. Kimondatlan és kimondott „kívánságokhoz” igazodott, ha írt. Engedelmségből, félelemből, vakhitből? Ki tudja már? Az idő falai rejtik a motívációt. Talán éppen ezért ez az „érintésközeli” időszak lényegét tekintve mégiscsak nehezen megközelíthető. Nemcsak az idő távolságával épülő falak veszik körül, hanem „kulisszaként eléje toltak” is. (L. Sándor Iván: l.m. 107. o.) – Néha csak tényeket regisztrálhatunk. Aki 1951-ben még így bírálta meg a Hajnal című regényt: „...bizony Lenin elvtárs válogatott műveiből szeretne (a szerző) hat-nyolc kötetet ott helyben belenyomni abba a kétíves kis regénybe”, két év múlva maga is megpróbálja, mi fér a kor leckéiből egy kis ötívesbe.

Nemcsak a cselekménymotívumok vándorolnak könyvről könyvre, hanem a regényhősök mintaként kínált tulajdonságai is. Pl.: állhatatos, fegyelmezett, szívós, lelkes, éber. És vándorolnak a jelzők: vezérünk „bölcs”, hazánk „gazdag” (a legínségesebb, legfelejtőbb esztendők egyikében állítják róla). Az idézett regénycímek többsége is a korra jellemző beszédes motívumokat őriz. Néha a fejezetcímek is. Pl.: A munkásosztály ökle lesújt (Emberrablók) Még *Tamási Áron* maradandóan szép regényét is megérinti a kor fejezetcímadásának hangulata. A nép vágyát ifjú szívek dobogják, A világ megtelik jövődével, Hit a harcban, remény a bajban (Hazai tükör, 1953). És mintha kötelező lett volna eufóriás örömmel befejezni az esztendő regényeit. Sehol nincs nyoma értékkonfliktusnak, csak hamis értékbiztonságnak. Álljanak példaként minderre három regény záróakordjai: „Érzi, övé ez az egész táj, az egész szép haza: ura a mindenségnek, alkotója egy új, boldog világnak” – ujjong jutalomutazásra indulva a munka ifjú hőse. (*Gyapotszűret*) Szokás jelszóval befejezni a regényt: „Most! Most! Zsófi elhalad az emelvény előtt, magasra emeli a zászlót, meglengeti és úgy kiáltja, hogy meghallja Ő is: ... Éljen Rákosi!” (A Rákosi-zászlóért) S szokás dalolva zárni a könyvet: A főhős tekintete a „verőfényes messzeségbe vész”, majd ő is zümmögni kezdi: „Földön-égen zeng az új dal ifjúság...ifjúság...ifjúság...” (Verőfény, 1953)

Ezekben az esztendőkből csak a gyermekköltészet él szerencsés csillag alatt. Legjobbaink, a hallgató költők gyerekverset írnak. S némelyikük akkor egy életre elszegődik a gyermekköltészet világához. Ugyan csodák csodája, de a mostoha sorsú és kiszolgáltatott ifjúsági próza is felmutat néhány maradandó művet a legsötétebb időkből is. Pl.: *Szántó György: Az Alapiak kincse* (1953), *Tamási Áron: Hazai tükör* (1953). Az irodalom e táján az jelentett menedéket, ha az író a távoli múltból vagy távoli tájról írt. De nem látszhattak túlságosan biztonságosnak ezek a menedékek sem. Történetmondásba fogva – úgy érzem – nemcsak Tamási Áron hőse szól így, hanem az író is: „Vasárnap van ... Borbála napja, s mivel kedves anyámat is Borbálának hívják, tiszta és áldott napnak kell tekintenem; s most már talán szerencsés napnak is, *ha ugyan a bátorság, amit eme íráshoz gyűjtöttem, ismét meg nem fogyatkozik.*” (Kiemelés tőlem K. G.)

1953 tavaszán-nyarán fordult az idő. Úgy látszott, a belső egyensúly, az igazságosság, az erőszakmentesség felé indulunk. De az esély a nyitásra esély volt a bezárulásra, a visszacsúszásra is. Így lettek az „oldódás” esztendei a lassan mélyülő válság éveivé. – A sztálinizmus nem halt meg Sztálinnal. De éjszötét évei a kultúrában 1953 táján mégiscsak végérvényesen véget értek. A gyermekkultúrában is. A kaland és az igazi gyermek-ség elkezdtek visszaperelni jogaikat a gyerekek könyveiben. (L. *Fekete István: Tüskevár*, 1957, *Mándy Iván: Csutak színre lép*, 1957) Ha meggondoljuk, csaknem hihetetlen, hogy

Rákosi-zászlóért születése és aközött, hogy Tutajos, Bütyök és Csutak „színre lép”, mindössze négy esztendő telt el.

(1) Az 1953-as könyveket az Ifjúsági Kiadó gondozta, a továbbiakban ezért nem jelölöm külön a kiadót.

Az 1953-as év könyveinek szerzőit név szerint csupán akkor említem, ha elkerülhetetlen. A kultúra szánalmasan alárendelt ez időben, és nemcsak a gyermekkönyvek szerzői követtek el megalkuvásokat. Némelyikük személyes sorsával mára a sztálinizmus áldozatai közé tartozik. – Ez az írás nem pálcát törni akar, hanem jelenségeket felmutatni. Ha úgy tetszik, örök tanulságul: bármely hihetetlen, mindez előfordult. „Kicsiben” is!

KOMÁROMI GABRIELLA

A megosztott világ

Tankönyv? Tanári kézikönyv? Ismeretterjesztő kötet? Az elmúlt évek katonapolitikai folyamatainak valós ábrázolása? Vagy politológiai kézikönyv? Tisztán egyik sem, mégis mindegyik.

Egyre sürgetőbb igény, hogy az elmúlt közel fél évszázad politikai, katonapolitikai és gazdasági változásait, minden ideológiától megtisztítva, pártpolitikai megfontolásoktól mentesen, a nemzetközi és a magyar összefüggéseket mint tényeket megismerje az ország lakossága: diákok és felnőttek egyaránt. *Fischer Ferenc*, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanára egy ilyen könyv megírására vállalkozott. A szerző könyvének előszavában a mű megszületésének körülményeiről így ír: „A könyv első, rövid verziója abból az igényből született, hogy a rendszerváltás eredményeként használhatatlanná váltak az 1945 utáni éveket tárgyaló tankönyvek vonatkozó fejezetei. E könyvek ismeretanyaga nem csupán inflálódott, hanem jelentős részük ellentmondott a történelmi tényeknek. A leckék szemlélete és a történelmi valóság között olyan szakadék tátongott, hogy már 1989-ben a tanári szabadságra és a lelkiismeretre bízta, hogy mit, hogyan és hogy egyáltalán tanítják-e az 1945 utáni történelmet. Baranya Megyei Pedagógiai Intézet szervezésében a Baranya Megyei Pedagógiai Napok keretében került sor 1990 októberében arra a népes történelemtanári konferenciára, ahol a résztvevők kézhez kapták *Fischer Ferenc* és két középiskolai kolléga, *Frank Gábor* és *Dárdai Ágnes* közreműködésével írt Segédanyag a legújabbkori egyetemes történelem tanításához című feldolgozást. (Baranya Megyei Pedagógiai Intézet, Szakmai-módszertani füzetek 8. Pécs, 1990.) E konferencia középiskolai és általános iskolai szekciójának vitái, tanulságai, az ott elhangzott javaslatok, a pécsi történelem szakos hallgatók, a tanári továbbképzésben részt vevők, a História Klubok beszélgetéseinek, biztatásainak eredményeként került sor a Segédanyagban leírtak újragondolására. Az IKVA Kiadó támogató hozzáállása, ösztönzése eredményeként született meg végül is a terjedelmileg lényegesen kibővített s tartalmában megújított *A megosztott világ* című könyv.

A szerző szaktanulmány, esszé, forrásközlés változatos műfajaiban egyaránt a történelmi elemzés legfontosabb kritikai műveletével, a látszat és a lényeg szétválasztásával kínál izgalmas szellemi élményeket, invitál felelősségteljes gondolkodásra. Természetesen – mivel a közelmúlt világtörténelméről van szó – több vitatható elem található a könyvben, különösen igaz ez az 1970-es, 80-as évek történéseinek ábrázolásában. Nagyon sok kutatómunka vár még a történészekre, mert a levéltárak anyagai csak kevesek számára (voltak) nyitottak. A titkolózások kora ugyan még nem ért véget, de a hidegháború nagy nemzetközi konfliktusait (a berlini fal, a karibi rakétaválság stb.) elemző, feldolgozó irodalom a nyugati archívumokban hozzáférhető. Az egykori szovjet levéltárak anyagainak feltárásával és az újabb eredeti nyugati dokumentumok ismeretében lehet csak megérteni a hidegháború „elmélyülését”. A szerző könyvében elsősorban az utóbbi